

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

АХУНДОВ РЕШАД ГАДІР огли

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ І АЗЕРБАЙДЖАНУ
У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД 1945 - 1959 рр./

Спеціальність 07.00.01 - Історія України

Автореферат
дисертації на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук

Київ - 1996

04(477)

00376029 (R)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі новітньої історії України
Національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
А.Г.Слюсаренко

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Б.І.Білик
кандидат історичних наук, ст. науковий
співробітник П.Д.Овчаренко

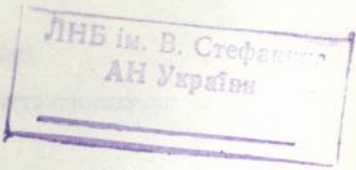
Провідна організація: Український державний педагогічний
університет імені М.П.Драгоманова, м.Київ

Захист відбудеться "18" березня 1996 р. о 10 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.32 в Національному
університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252033, м.Київ,
вул.Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
Національного університету імені Тараса Шевченка за адресою:
252033, м.Київ, вул.Володимирська, 58.

Автореферат розіслано "16" лютого 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

О.І.Божко

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Вступ. Актуальність теми дисертації. Політичні та економічні реалії, пов'язані з розпадом СРСР, викликали до життя проблеми самостійного національного розвитку нових держав, які мають глибоке історичне коріння. Нові суверенні держави впродовж багатьох років інтегрувалися в єдину державу, а відтак їх взаємодія та співробітництво в сучасних умовах немінучі. Якісне переосмислення процесів взаємовідносин між цими державами вимагає повернення до витоків формування та розвитку їх співробітництва.

Вивчення історіографії проблеми співробітництва України та Азербайджану в післявоєнний період дозволяє зробити висновок про те, що головним її недоліком була ідеологічно-кон'юктурна, вульгарно-соціологічна за характером теоретико-методологічна основа досліджень. При цьому не враховувалися докорінні життєві інтереси двох народів, взаємозв'язки розглядалися крізь призму інтересів та політики загальносоюзного центру, не виявлялися загальні тенденції співробітництва, його соціальні наслідки та доцільність в тих чи інших аспектах. Не було розкрито різноманітність стосунків між двома народами, не завжди проглядалися, а здебільшого вульгаризувалися, причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших явищ, історичний процес бачився як безконфліктний, поступальний рух на шляху будівництва комунізму.

Нині, коли український та азербайджанський народи, як і всі колишні радянські народи переживають складні процеси утвердження державної незалежності і розвивають взаємозв'язки з іншими суверенними державами на міжнародному рівні, набутий протягом десятиліть досвід їх взаємодії може мати реальну цінність, а форми та напрямки колишнього співробітництва - після необхідного критичного

аналізу та оцінки - стати в наголі при виробленні нової моделі контактів між двома державами.

Таким чином, цілком виправдана об'єктивна необхідність в синтезованому дослідженні, в якому на основі нових методологічних засад було б проаналізовано та узагальнено досвід економічних, науково-освітніх та культурних взаємовідносин між Україною і Азербайджаном в післявоєнний період /1945 - 1950-ті роки/.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені своєрідністю, складністю та суперечливістю другої половини 1940-х - кінця 1950-х років. Саме в цей період відбулися якісні зміни в житті республік: було відбудовано зруйноване війною народне господарство, досягнуто успіхів у розвитку промисловості і сільського господарства, склався народно-господарський комплекс країни. В досліджуваній період частково були проведені реформи у різних галузях життя держави, викликані необхідністю демократизації життя суспільства. Незважаючи на їх непослідовність і половинчатість, вони відіграли позитивну роль у розвитку співробітництва між республіками, структура якого повністю склалася до кінця 1950-х років. Саме в цей період чітко окреслилися основні форми, напрямки і тенденції співробітництва республік, що визначило вибір меж досліджуваного періоду.

Предметом дисертаційного дослідження є історичний досвід співробітництва України і Азербайджану в економічній, науково-освітній і культурній сферах.

Стан наукової розробки проблеми. Процеси співробітництва народів СРСР в повоєнний період достатньо активно вивчалися в радянській суспільствознавчій літературі. Цій тематиці присвячено десятки монографій, збірників, статей, кандидатських та докторських дисертацій¹. Але переважна більшість цих робіт мають один суттєвий і

¹ Див.: Комаренко Н.В. Дружба и сотрудничество народов СССР. Украинская советская историография. - К., 1984. - С.123-124.

загальний дия всіх їх недолік. В них не стільки відображалися реальні соціально-економічні та культурно-інтелектуальні явища, скільки ілюструвалася політика комуністичної партії з цих питань на конкретно-історичному матеріалі. Більшість авторів досліджень приділяли увагу історичній фабулі подій, зовнішнім факторам, не доходячи до внутрішньої природи явищ. Ці гносеологічні помилки обумовлювалися почасти відсутністю необхідних теоретико-методологічних розробок та, головним чином, панівними ідеологічними установками та "табу".

В той час, коли в зарубіжній етнополітології сформувалися нові концепції національних рухів, націй, етнонаціональних відносин¹, радянське суспільствознавство повторювало заявлену тезу "про розквіт та зближення соціалістичних націй", дружбу народів як закономірність радянського ладу, формування нової спільності "радянський народ". Недооцінювалися складні взаємодії елементів "національного" та "соціального" континуумів.

Як відомо, в післявоєнний період якісно змінилася соціальна структура суспільства внаслідок зміни структури економіки. Взаємозв'язок цих явищ у контексті відносин між республіками та націями не став предметом аналізу дослідників. Спрощено розглядалися питання культурних зв'язків між народами СРСР. Складне переплетення різних історичних традицій підмінювалося ідеєю "зближення культур" та формуванням "єдиної соціалістичної радянської культури". Ці загальні недоліки радянського суспільствознавства були властиві й історіографії взаємовідносин між союзними республіками, зокрема Україною і Азербайджаном.

¹ Див.: Майборода А.Н. Зарубежная этнополитология о природе национальных движений // Философская и социологическая мысль. - К., 1991. - № 12. - С.69-81.

Історіографія співробітництва України та Азербайджану має ряд специфічних упуцень. В низці видань загального характеру, де описуються ті чи інші досягнення союзних республік, їх взаємодія в різних сферах суспільного життя, дані про Азербайджан, а тим більше про його співробітництво з Україною, відсутні. Наприклад, в статті А.І.Шокалюка розглядається проблема співробітництва республік у справі підготовки спеціалістів вищої школи, використовується значний фактичний матеріал з усіх союзних республік, проте участь Азербайджану в цьому процесі майже не показана¹. Такий стан властивий багатьом виданням, в яких розглядаються різні аспекти взаємодії між республіками колишнього СРСР.

Праці, присвячені даній проблематиці, можна поділити на дві великі групи з умовними назвами "критичні" та "апологетичні".

Роботи критичного характеру донедавна існували лише за кордоном.

Різним аспектам політики керівництва СРСР повоєнного періоду щодо республік присвячено роботи Д.Соловей, А.Кочара, Д.Андрієвського, І.Клейнера, надруковані в зарубіжних видавництвах².

В цих дослідженнях значна увага приділяється висвітленню колоніального статусу України та інших республік /зокрема Азербайджану/ в СРСР, розглядаються основні засади та механізм

¹ Шокалюк А.И. Сотрудничество советских республик в подготовке специалистов высшей квалификации (1951-1958) //Братское сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном сотрудничестве. - М., 1971. - С.157-186.

² Андрієвський Д. Російський колоніалізм і радянська імперія. - Париж, 1958; Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії (національне питання очима радянських дисидентів). - Париж, 1978; Кочар А. Господарство України в системі СРСР (на шлі 4-ої п'ятирічки). - Вінніпег, 1953; Соловей Д. Національна політика партії та уряду в світлі деяких найновіших фактів. - Мюнхен, 1956; Соловей Д. Політика ЦК КПРС в плануванні розвитку промисловості та промислових кадрів на Україні. - Париж, 1966.

партійно-державної політики в сфері міжнародних відносин в різних галузях життя радянських народів. Переплетенню регресивних колоніальних тенденцій з певними об'єктивними позитивними змінами в житті народів СРСР неодноразово приділялася увага в радянській літературі за кордоном¹.

Слід зазначити, що в період так званої "перебудови" з'явилася низка публікацій, присвячених національним проблемам в СРСР, що якісно відрізнялися від робіт попереднього періоду². За обставин гласності, подолання стереотипів, пошуку нових методологічних підходів визначився критичний характер даних публікацій, глибина та об'єктивність аналізу поставлених проблем. В цей період відбулася помітна еволюція поглядів наукової громадськості на проблеми міжнародних відносин в бік більшої достовірності і відкритості.

Дуже важливо, що деякі радянські автори дивилися на національні відносини, на сутність "національного" не лише крізь призму духовної культури. Так, Р.Г. Абдулатипов приділяв увагу "особливостям господарської діяльності нації"³. Такий підхід має методологічне значення не лише для аналізу сучасного стану міжнародних, міжнародних відносин, а також для розуміння історії

¹ Заславський В. Націоналізм та перехід до демократії в посткомуністичних суспільствах //Сучасність. - 1993, № 3. - С.111-127.

² Абдулатипов Р.Г. Перестройка и международные отношения //Вопросы истории КПСС. -М., 1989, № 2. - С.33-46; Гамзатов Г. Перестройка и национальное сознание //Вопросы литературы. - М., 1989, № 1. - С.65-90; Гизатов Т.К. Противоречия и их проявления в национальной психологии //Коммунист. - М., 1989, № 11. - С.56-60; Национальные культуры и международные отношения: круглый стол //Вопросы литературы. - М., 1989, № 8. - С.3-76; Национальный вопрос в современном политическом развитии: круглый стол //Рабочий класс и современный мир. - М., 1989, № 3. - С.38-61, та ін.

³ Абдулатипов Р.Г. Вказ. праця. - С.38.

республіканського співробітництва, зокрема України і Азербайджану в повосинний період.

Певний інтерес для адекватної оцінки економічних зв'язків республік колишнього СРСР, в тому числі України і Азербайджану, становлять публікації, видані останнім часом¹. В цих роботах аналізуються господарські зв'язки республік в радянській період, розкриваються причини економічної кризи, яка охопила їх на сучасному етапі розвитку. Проте, слід зазначити, що в новітніх дослідженнях, присвячених вивченню проблем взаємодії республік, акцент робиться переважно на економічні зв'язки, питання ж гуманітарного та культурного співробітництва майже не досліджуються.

Апологетичну історіографію, тобто праці, які оцінюють радянську дійсність з позиції панівної комуністичної ідеології, використовуючи відповідні теоретико-методологічні підходи, можна поділити на такі дві підгрупи: перша включає загальні праці з теорії та методології досліджуваної проблеми²; друга присвячена проблемам економічного

¹ Кириченко В. О тенденции к экономической реинтеграции в СНГ // Свободная мысль. - М., 1994. - № 9. - С.3-14; Кириченко В. Состояние и перспективы экономических связей в СНГ // Свободная мысль. - М., 1993. - № 3. - С.12-23; Романюк П. Економічним зв'язкам - чітку координатію // Політика і час. - К., 1995. - С.58-61, та ін.

² Агаев А.Г. К вопросу о теории народности. Закономерности социалистического развития народностей СССР. - Махачкала, 1965; Шурыгин Е.И. Осуществление КПСС ленинской национальной политики в послевоенный период (1945-1958 гг.). - Ростов-на-Дону, 1971; Братское сотрудничество советских республик в хозяйственном и культурном строительстве. - М., 1971; Куличенко М.И. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития. - М., 1972; Велиев Т.С. Выравнивание уровня экономического развития советских республик. Учебное пособие. - М., 1973; Воплощение социалистического интернационализма. - Баку, 1974, та ін.

та культурного співробітництва між республіками СРСР¹.

В працях першої підгрупи розглядаються, так би мовити, загальні положення марксистсько-ленінської теорії з національного питання. Історичний процес зображується як поступальний рух на шляху до комунізму з поступовим стиранням національних відмінностей - як спадщини минулих суспільних формацій. Особливий наголос робиться на історично-минушому характері націй, що виникли на певному етапі розвитку людства і в процесі будівництва комунізму наче б-то мають зникнути. Про українсько-азербайджанські стосунки міститься лише уривчаста інформація, яка відповідно до панівних теоретичних оцінок тільки підтверджує загальні закономірності зміцнення дружби між радянськими народами. Аналіз цих праць дає можливість зрозуміти характер їх сюжетів, що торкаються відповідних аспектів досліджуваної проблематики, побачити і використати накопичений матеріал, прослідкувати логіку та мотиви тих чи інших міркувань дослідника.

Публікації другої підгрупи хоч і мають певні теоретико-методологічні вади, обумовлені тодішньою панівною системою цінностей, проте містять великий фактичний матеріал, що надає можливість частково простежити взаємовідносини України та Азербайджану на тлі співробітництва з іншими республіками в умовах тоталітарної економічної, соціальної та культурної політики КПРС. Деякі з робіт цієї підгрупи, не зважаючи на теоретико-методологічну

¹ Шакирадзе А. Дружба народов и строительство коммунизма в СССР. - Баку, 1962; Буцко Н.А. Коммунистическая партия - организатор всенародной помощи Советской Украине в восстановлении народного хозяйства в годы Великой Отечественной войны. - К., 1962; Гусейнов Н.И., Кудратов Д.Г. Дружба и сотрудничество между советскими народами (на азерб.языке). - Баку, 1965; Мельников В.Ф. В единой семье (на азерб.языке). - Баку, 1973; Исторические связи и дружба народов СССР. Сборник научных трудов. - К., 1983, та ін.

визькість, є серйозними дослідженнями монографічного характеру¹.

Звичайно, слід окремо виділити праці, присвячені відносинам безпосередньо України та Азербайджану в різних галузях суспільного життя². В них переважно розглядаються окремі аспекти допомоги Азербайджану Україні у відбудові народного господарства після Великої Вітчизняної війни, співробітництво азербайджанських та українських нафтовиків, літературних зв'язків двох республік.

На жаль, багато аспектів даної проблеми не відображені в науковій літературі. Особливо це стосується сприяння Азербайджану у відбудові окремих галузей промисловості України, участі українських спеціалістів в процесах структурних змін в економіці Азербайджану, в розвитку там нових галузей індустрії, підготовці виробничих та наукових кадрів, здійсненні широкого спектру культурних взаємозв'язків.

Мета дослідження полягає у спробі узагальнити історичний досвід співробітництва українського та азербайджанського народів в повоснний період, а також висвітлити ті аспекти проблеми, які залишилися поза увагою попередніх дослідників.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

¹ Шевченко Л.А. Дружба братніх культур. Культурне співробітництво українського народу з братніми народами СРСР. 1946-1958 рр. - К., 1971; Ахмедшина Ф.А. Экономическое сотрудничество Азербайджанской ССР с союзными республиками (1946-1980 гг.) - Баку, 1987; Рабочий класс в развитии дружбы народов СССР. - К., 1988, та ін.

² Стукалов К.В. Дружба нефтяников Баку и Борислава. - К., 1954; Низовий Д.Д. Виробнича дружба нафтовиків України і Азербайджану (з історії Української РСР). - Вип. 3. - К., 1963. - С.63-82; Шаламова Л.Н. Помощь нефтяников Баку шахтерам Донбасса // Ученые записки АГУ им.С.М.Кирова. Серия: История и философия. - № 5 - 1967. - С.9-15; Аббас Абдулла. Азербайджанско-украинские литературные связи (на азерб. языке). - Баку, 1982, та ін.

- визначити особливості функціонування економіки України та Азербайджану в повоєнний період;
- розглянути основні форми співробітництва в галузі економіки, відокремити превалюючі тенденції в цьому процесі, з'ясувавши їх об'єктивну та суб'єктивну зумовленість;
- дослідити соціально-економічні наслідки структурних змін в економіці республік, які відбувалися внаслідок економічного та науково-технічного співробітництва;
- проаналізувати та узагальнити досвід взаємодопомоги України і Азербайджану у підготовці та обміні кадрів, розкрити домінуючі форми співробітництва в цій сфері;
- дослідити взаємозв'язки соціальних та національних чинників в процесі модернізації економік республік;
- розкрити форми науково - технічного співробітництва, взаємодопомоги та контактів в галузі народної освіти;
- показати різноманітність взаємовпливів та взаємовідносин України та Азербайджану у сфері духовної культури.

Методологічними засадами дослідження послужили положення про діалектичний взаємозв'язок явищ у суспільстві, ідеї національного відродження і гармонізації загальнолюдського і національного. В роботі застосовані методи порівняльно-історичного і системного аналізу подій і явищ, а також проблемно-хронологічний принцип, що дозволило вивчити українсько-азербайджанські зв'язки у визначених часових межах, на тлі суспільно-політичного життя тодішньої країни. В цілому аналіз конкретно-історичного матеріалу здійснювався на основі принципів об'єктивності та історизму.

Основою джерельної бази дисертації стали архівні матеріали, опубліковані документи, періодична преса.

Важливу групу джерел склали фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України),

Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Азербайджанської республіки (ДААР), Державного архіву політичних партій та громадських рухів Азербайджанської республіки (ДАППГРАР). Найбільшу цінність представляють матеріали фондів Ради міністрів УРСР, міністерства нафтової промисловості об'єднання "Укрнафта" (ЦДАВО України - Ф.2, 4948), Міністерства освіти Азербайджанської РСР, Ради міністрів, об'єднання "Азнафтозаводи" (ДААР -Ф.57, 3050). В них міститься інформація про співробітництво республік у відбудові народного господарства в галузі нафтової промисловості, вирішення кадрових питань, контактів в сфері освіти. Значним доповненням до документів центральних архівів послужили фонди державного архіву Львівської області (ІАЛО). Зокрема, змістовна документальна інформація про розвиток і відбудову нафтової промисловості у Львівській області та участь у цьому процесі трудящих Азербайджану зібрана у фонді тресту "Укрнафтозаводи" (Ф.Р-1997).

Матеріал про співробітництво наукових центрів, його вплив на науково-технічний прогрес зберігається в центральних наукових архівах НАН України (Ф.251) та АН Азербайджану (Ф. 7).

Інформація про зв'язки республік в різних сферах культури була використана значною мірою із фондів Центрального державного архіву літератури та мистецтва Азербайджану (ЦДАЛІМ Азерб. - Ф.340, 350, 356, 357, 501). В них містяться матеріали про діяльність творчих сплук, окремих діячів культури, громадських творчих організацій, установ культури.

Використані опубліковані документи містять значний фактичний матеріал про відбудову народного господарства України, культурний розвиток та співробітництво двох республік в новосічні роки.

В процесі формування корпусу даних цінним джерелом стала республіканська та місцева преса України та Азербайджану. На

сторінках газет та журналів подано матеріал, який містить різноманітну інформацію про співробітництво в економічному, науково-освітньому та культурному житті республік, а тому суттєво доповнює архівні джерела.

Наукову новизну дисертації визначає те, що в ній досліджується актуальна проблема, яка ще не мала належного висвітлення в історіографії. Автор вдається до спроби з об'єктивно наукової точки зору висвітлити складний та суперечливий процес співробітництва України та Азербайджану в повосенні роки. На нових методологічних та теоретичних засадах досліджуються економічні, науково-освітні та культурні взаємозв'язки двох республік, критично аналізуються форми, методи та зміст їх організації та здійснення.

Доведено, що соціально-економічний і культурний розвиток та співробітництво України та Азербайджану у досліджуваній період в різних галузях суспільного життя були неповноцінними. Прогрес у сфері економіки, технічних та природничих наук визначався переважно інтересами центру, військово-промислового комплексу, а потреби місцевої промисловості та населення нерідко ігнорувалися. У гуманітарній галузі та сфері культури знаходили підтримку лише напрямки, які не виходили за межі соціалістичного світогляду, а більшість загальнолюдських, національних та духовних цінностей відкидалася або перетворювалася на придаток пануючих стереотипів.

З урахуванням кардинальних змін, що відбулися в політичному та економічному житті України і Азербайджану, зроблено висновки та практичні рекомендації, які можуть сприяти удосконаленню системи співробітництва між новими незалежними державами.

Теоретична та практична значимість дисертації обумовлена проявом нових підходів до характеристики взаємозв'язків республік, комплексним аналізом та узагальненням досвіту співробітництва України і Азербайджану в економічній, науково-освітній та культурній

галузях. Результати дисертаційного дослідження, розроблені в ньому методики можуть бути використані в подальшій розробці історії міжнародних відносин, для читання курсів та спецкурсів з цих проблем у вузах. Матеріали дисертації можуть бути корисними у справі удосконалення міждержавних відносин України з Азербайджаном та іншими незалежними країнами.

Наукова апробація. Зміст і результати дослідження доповідалися та обговорювалися на кафедрі новітньої історії України Національного університету імені Тараса Шевченка, а також використовувалися при проведенні семінарських занять на історичному факультеті цього ж університету.

Головні положення дисертації знайшли відображення у трьох публікаціях автора.

У першому розділі - "Економічне співробітництво України та Азербайджану (1945 - 1959 рр.)" - розглядаються економічні взаємозв'язки України і Азербайджану. Вони обумовлювалися як об'єктивними причинами - тенденціями до розвитку та інтеграції в індустріальному світі, так і суб'єктивними - стратегією керівництва СРСР на створення таких умов, за яких економіка республік не мала б змоги функціонувати самостійно, була б залежна від центру.

Однібочна спеціалізація господарства республік (перш за все Азербайджану), потреби післявоєнного відбудовного періоду зумовлювали необхідність розвитку нових напрямків співробітництва України та Азербайджану. Вони використовували наявні в той час можливості взаємного економічного співробітництва. Його основними напрямками були:

- поставки сировини, будматеріалів, техніки, обумовлені спеціалізацією республік. Характерною особливістю було розширення номенклатури поставок у міру новосної відбудови народного господарства;
- виробнича кооперація промислових комплексів України та Азербайджану, яка значною мірою сприяла підвищенню технологічної

дисципліни, продуктивності праці, ефективності виробництва, зниженню витрат;

- спільна робота по створенню нових галузей промисловості в Азербайджані - хімічної, чорної та кольорової металургії, гірничорудної, електромашинобудівної тощо/, а також у розвитку працюючих напрямків економіки /нафтопромисли в Україні, тощо/;

- обмін досвідом, нагромадженим спорідненими підприємствами двох республік, який здійснювався в таких формах: відрядження фахівців та комплексних груп для передачі та освоєння кваліфікаційних навиків, діяльність шкіль передового досвіду; науково-виробничі конференції, наради, семінари, тощо; централізована розсилка технічної документації;

- допомога висококваліфікованими кадрами фахівців та робочою силою шляхом розподілу випускників вищих та середніх спеціальних учбових закладів на господарські об'єкти іншої республіки, направлення фахівців на об'єкти, які будувалися /організація, відрядження/, підготовка кваліфікованих фахівців та робітників на підприємствах однієї республіки для іншої /виробниче навчання, курси підвищення кваліфікації, стажування/.

Характерною тенденцією економічного співробітництва України та Азербайджану було удосконалення і поступальний розвиток взаємних зв'язків на всіх рівнях. Це поліпшило структуру промисловості, яка в довоєнний час мала досить однобічний характер. Перебудова економік республік за активної взаємодії України і Азербайджану виводила їх на новий технологічний рівень промислової інфраструктури, мала деякі позитивні наслідки у соціальній сфері забезпечення зайнятості населення, формування національних кадрів, збагачення номенклатури товарів безпосереднього вжитку, сприяла набуттю досвіду управління економікою на мікро- та макрорівнях. Якщо в першу новосічну п'ятирічку метою поставок було задоволення потреб важкої промисловості, вирішення проблем розвитку матеріально-технічної бази, то в 1950-ті роки вже стала помітною тенденція до задоволення безпосередніх

потреб населення, постачання його товарами сільського господарства, харчової та легкої промисловості.

Разом з тим, перебудова промисловості, що диктувалася, перш за все, загальносоюзними інтересами, мала також негативні наслідки, оскільки при її здійсненні інтереси місцевого населення враховувалися цілком недостатньо. Зміни відбувалися, головним чином, у важкій промисловості, а галузі, орієнтовані на безпосереднє задоволення потреб трудящих, залишалися поза пріоритетами панівної економічної політики. Загальносоюзний уряд, сприяючи припливу (особливо в Азербайджані) російськомовного населення, намагався створити певну соціальну базу для здійснення відповідної економічної політики. До того ж, вже в розглядуваній період давалися в знаки вади централізованої бюрократичної системи. Лише ними можна пояснити існування досить значних зустрічних перевезень.

У другому розділі дисертації - "Співробітництво республік у галузі науки та народної освіти" - досліджуються взаємозв'язки України та Азербайджану в різних галузях науки, техніки та освіти, які здійснювалися за умов адміністративно-командної системи, де обидві республіки не були повноправними суб'єктами суспільного життя. У зв'язку з цим всі явища сталінізму повоєнного періоду, потреби тоталітарного режиму відбивалися на якості розвитку наук, визначали їх пріоритетність. Академії наук республік в цей час були не національними, а, скоріше, територіальними (регіональними) осередками наук. Діяльність АН відображала, перш за все, інтереси центру, військово-промислового комплексу. Звідси нерівномірність розвитку різних наук та відставання, зокрема, Азербайджану, з найважливіших напрямків здебільшого фундаментальних наук. Проте найбільше гальмувався розвиток гуманітарних наук, а отже і співробітництво в цій сфері. Адже саме він створював загрозу для пануючої світоглядно-ідеологічної та політичної системи, бо сприяв формуванню загальнолюдських цінностей та національної самосвідомості народів СРСР.

Основними напрямками співробітництва вчених України та Азербайджану були галузі, пов'язані переважно з нафтовою промисловістю. Праця вчених та фахівців двох республік була взаємовигідною. В процесі проведення наукових конференцій, обміну документацією, науковими матеріалами, результатами спільних досліджень та розробок, впровадження нових технологій вони ділилися досвідом, взаємодоповнювали один одного, використовуючи в даному випадку переваги спеціалізації.

Співробітництво вчених України та Азербайджану здійснювалося з широкого спектру природничих та технічних наук. Особливо воно розширилося з середини 1950-х років. Найбільший ефект мали спільні дослідження в галузі фундаментальних та прикладних наук, перш за все геологічних, фізичних, біологічних, медичних і особливо - нафтохімії.

Якщо на першому етапі розглядуваного періоду /до сер. 1950-х рр./ переважали простіші форми співробітництва /переїзд окремих вчених із однієї республіки до іншої, висококваліфіковані консультації, компетентні поради та рекомендації при організації нових наукових структур, цільові контакти окремих установ/, то з середини 1950-х рр. це співробітництво розширюється, охоплюючи більшість природничих, технічних та суспільних наук. Значно ускладнюються та стають ефективнішими форми співробітництва від Академії наук в цілому до науково-виробничих об'єднань, науково-дослідних інститутів, нарешті, окремих відділів та лабораторій. Від цього часу переважають спільні дослідження та розробки, виконання замовлень промислових підприємств однієї республіки науковими структурами іншої, спільні апробації та впровадження нових технологій на підприємствах республік, взаємні консультації, спільні наукові та науково-практичні семінари, конференції, наради, симпозиуми, наукові експедиції. Слід зазначити, що взаємозв'язки України та Азербайджану в сфері гуманітарних наук здебільшого обмежувалися співробітництвом науковців з педагогіки, історії та філології. В галузі освіти міжреспубліканські зв'язки були значно ширшими, і охоплювали майже весь спектр технічних, природничих та гуманітарних наук,

а також сферу культури. Найбільш ефективними та систематичними тут були такі форми співробітництва: підготовка та перепідготовка наукових і науково-педагогічних кадрів для іншої республіки через аспірантуру та докторантуру; стажування і проходження практики; організація захисту дисертацій; творчі відрядження; підготовка кадрів у вузах Азербайджанців в Україні, українців в Азербайджані; розподіл випускників вузів однієї республіки до іншої республіки; обмін досвідом працівників освіти.

Отже, співробітництво України та Азербайджану в галузі науки та освіти в розглядуваній період, попри всі обмеження та недоліки, загалом сприяло відбудові зруйнованого війною народного господарства республік, прискоренню науково-технічного прогресу, привнесло суттєвий вклад в той науково-виробничий потенціал, який став надбанням двох незалежних, самостійних, національних держав - України та Азербайджану.

Третій розділ дисертації - "Взаємодія та взаємовплив культур України і Азербайджану" - присвячено аналізу культурного співробітництва двох республік у повоснні роки. Автор зазначає, що культурні зв'язки здійснювалися за умов єдиної політичної та економічної системи з безальтернативно пануючою ідеологією, яка пропагувала єдиний триб життя, редукувала універсальні, як на її погляд, цінності, що негативно впливало на зміст національних культур, стримувало їх творчий розвиток. Якщо ЦК КІ І(6) України акцентував увагу на "впливах буржуазного націоналізму", то ЦК КІ І(6) Азербайджану давав відсіч, перш за все, "панісламізму" та "пантюркізму". Мета цієї політики полягала у відриві від національних традицій. Критикувалися, насамперед, твори, що "абстрактно оспівували минуле". Дискредитувалися навіть шедеври народної творчості. Проте, подібні зразки російської народної творчості, як правило, часто використовувалися пануючою ідеологією, доповнювали класово-партиїні концепції.

Диктат партійних органів та втручання в процес культурного співробітництва обумовили парадний, а почасти її формальний, характер культурних взаємовідносин, які нерідко зводилися лише до спільних

святувань ювілеїв та знаменних дат (800-річчя з дня народження Нізамі /1947р./, 140-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка /1954 р./). Досить часто примусово визначалися твори для публікацій чи виставок однієї республіки в іншій.

Суттєво гальмував процес співробітництва між Україною та Азербайджаном мовний бар'єр. Перекладачі в основному користувалися не оригіналом, а російським підрядником. Спілкування двох неросійських літератур здійснювалося через російську мову. Такі переклади децю спрощували уяву про національну специфіку, спотворювали живу тканину поетичних та прозових творів. Через мовні перешкоди азербайджанські національні театри, як правило, не гастролювали в Україні. Тому драматичне мистецтво Азербайджану демонстрував в Україні здебільшого Азербайджанський державний театр російської драми.

З іншого ж боку, політика тодішнього керівництва сприяла дружбі між народами СРСР, а спеціалізація і економічне співробітництво додатково створювали сприятливі умови для зміцнення культурних взаємозв'язків між двома республіками. Особливо це відчувалося в перші повосні роки, коли існувала необхідність тісної взаємодії республік в усіх сферах суспільного життя під час відбудови народного господарства. Зближала й пам'ять про ще недавно спільно пережите лихо війни. Так, участь азербайджанських воїнів у Великій Вітчизняній війні та визволенні України була відображена у творчості кращих українських поетів - М.Бажана, М.Рильського, П.Тичини, Л.Первомайського, І.Неходи.

Наступ радянського уряду в 1950-ті роки на прояви "націоналізму" та "панпоркізму" супроводжувався, як не дивно, не звуженням, а розширенням культурних зв'язків між двома республіками. Поети, письменники, літератори України та Азербайджану систематично відвідували один одного, дружили (С.Бурдун і М.Рильський, С.Фустам і П.Тичина, М.Раїм і М.Бажан), брали участь в декадах, тижнях і днях літератури однієї республіки в іншій, а також у ювілеях, святкуваннях та інших культурних заходах. Важливу роль у розвитку

українсько-азербайджанських літературних зв'язків відшарали літературознавці двох республік.

В досліджуваній період існували контакти між майстрами образотворчого мистецтва, перні за все, художниками та скульпторами. Найбільш поширеною формою цих взаємовідносин були всесоюзні та міжреспубліканські виставки творів живопису і скульптури в яких брали участь майстри із Азербайджану та України (1952, 1954 рр., та ін.).

Практикувалися також творчі зустрічі та обмін візитами один до одного композиторів і музикантів. Нерідко відбувалися всесоюзні та міжреспубліканські заходи /пленуми, конференції/, де композитори України та Азербайджану обмінювалися творчим досвідом. Подібні заходи не завжди були парадними. Так, українські композитори, що взяли участь восени 1946 року в огляді композиторської творчості в Азербайджані, вказали на недоліки в деяких жанрах музичного мистецтва.

Аналізуючи співробітництво двох республік у сфері культури, автор дійшов висновку, що попри всі політико-ідеологічні обмеження та заборони воно мало такі позитивні наслідки:

- сприяло розширенню громадського та особистого спілкування представників культури України та Азербайджану, що вело до поглиблення дружби між двома народами і позитивно впливало на вироблення в їх світогляді загальнонародських цінностей;

- оскільки для обміну культурними набутками здебільшого використовувалися країні творці, то це сприяло зростанню майстерності митців та літераторів;

- звернення до історико-патріотичної тематики, яка була найбільш активною і взаємно цікавою в міжреспубліканському співробітництві, сприяло зростанню національної самосвідомості двох народів.

Висновки. В результаті проведеного дослідження автор прийшов до ряду висновків. Основні з них виносяться на захист:

- співробітництво двох народів здійснювалось в умовах тоталітарного режиму, де республіки не були повноправними суб'єктами суспільного життя; їх розвиток був підпорядкований, насамперед, загальносоюзним потребам;

- політика існуючого режиму, орієнтована на підпорядкування усіх сфер життя республік вимогам центру та його пануючій ідеології, для розвитку і співробітництва України і Азербайджану у повоєнні роки мала двоякі наслідки: з одного боку, вона сприяла науково-технічному прогресу в республіках, певним позитивним змінам у соціальній структурі, суспільному житті, покращенню добробуту населення, а з іншого - нерідко ігнорувала інтереси розвитку місцевої економіки, виробництва товарів широкого вжитку, не задовольняла традиційні матеріальні та духовно-культурні потреби нації, їх потенційне збагачення;

- потреби відбудови народного господарства та подальшого розвитку у повоєнні роки стимулювали широке плідне співробітництво України і Азербайджану в економічній та науково-технічній сфері, використання його різноманітних форм, промислової спеціалізації та природно-кліматичної специфіки обох республік, що виводило на новий технологічний рівень їх промислову інфраструктуру, прискорювало науково-технічний прогрес, мало деякі позитивні наслідки у виробничо-соціальній сфері;

- співробітництво України і Азербайджану в гуманітарній галузі та сфері культури, незважаючи на його обмеженість та деформацію, здебільшого офіційно-парадний характер, боротьбу партійних і радянських органів з проявами "націоналізму" та "космополітизму", сприяло зміцненню дружби між двома народами, позитивно впливало на вироблення в їх спітязії загальнолюдських цінностей, усвідомлення своєї унікальності. Таким чином, аналіз співробітництва України та Азербайджану у повоєнні роки дозволяє зробити висновок про те, що воно об'єктивно сприяло формуванню основ державності, національної самосвідомості і політичного суверенітету обох республік. Використання його досвіду за сучасних умов (економічних,

політичних, соціо-культурних) може мати великі позитивні наслідки, які важко переоцінити. З цією метою автором розроблені практичні рекомендації.

Основні положення дисертації викладені в таких опублікованих роботах:

1. Економічне співробітництво України та Азербайджану в післявоєнний період /1945-1950 рр./ //Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. - К., 1991. - С. 113-116.

2. Научно-техническое сотрудничество Украины и Азербайджана в послевоенный период /1945-1959 гг./ //Деп. в ГНТБ Украины. № 1955. УК 93.

3. Сотрудничество Украины и Азербайджана в области народного образования /1945-1959 гг./ //Деп. в ГНТБ Украины. № 1956. УК 93.

SUMMARY

R.G. Ackhoundov. Cooperation between Ukraine and Azerbaijan in the post-war period /1945-1959/.

Thesis is done for a scientific degree of a Candidate of Historical Sciences. Speciality 07.00.01 - History of Ukraine, National University named after Taras Shevchenko, Kiev, 1996.

Cooperation between Ukraine and Azerbaijan in economical, scientific, educational and cultural fields in post-war period is being investigated.

It is proved that Ukraine and Azerbaijan cooperation preceeded in the conditions of totalitarian regime, while the republics were not the independent subjects of social life. It was subordinated first of all to All-Union interests and not always was in full conformity with the needs of both peoples. Based on the analysis of the problems of cooperation between two republics, the conclusions on the necessity of the use of positive interaction experience were made practical recommendations on the improvement of system of relations between two independent states.

АННОТАЦІЯ

Ахундов Р.Г. Сотрудничество Украины и Азербайджана в послевоенный период /1945-1959 гг./.

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины, Национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Исследуется сотрудничество Украины и Азербайджана в экономической, научно-образовательной и культурной областях в послевоенные годы /1945-1959/.

Установлено, что сотрудничество Украины и Азербайджана происходило в условиях тоталитарного режима, где республики не были самостоятельными субъектами общественной жизни. Оно было подчинено прежде всего общесоюзным интересам и не всегда отвечало нуждам двух народов. На основе анализа проблем сотрудничества республик сделаны выводы о необходимости использования положительного опыта их взаимодействия и даны практические рекомендации по совершенствованию системы отношений между двумя независимыми государствами.

Ключові слова: Україна, Азербайджан, співробітництво, взаємодія.

Підписано до друку 14.02.96. Формат 60x84 1/16 Папір друк.
Умовн. друк. арк. 1.0 Замовлення N 24-3578 Тираж 100.
Фірма "ВІПОЛ" м. Київ, вул. Волинська, 60.

286 945

AB 34.096